

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 3.

БЕОГРАД, 1967.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Павловић, Пасторални ономастички термини типа <i>dič</i> и <i>bač</i>	115—118.
2) Ирена Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације	119—125.
3) А. Пецо, Утицај турског језика на фонетику штокавских говора	127—145.
4) Др Живојин Станојчић, Граматизоване потврде / одричне категорије у књижевном српскохрватском језику	147—157.
5) Др Наталија Радошевић, Покушај структурног поређења српскохрватског и руског језика са нарочитим обзиром на аутоматске (типске) грешке Срба у руском језику	159—170.
6) Др Лука Вујовић, Један периферијски староцрногорски говор (<i>Мрковићки</i>) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава	171—182.
7) Митар Пешикан, Невоље рада на нашим описним речницима	193—204.
8) Др Е. Фекете, Одрасити се „на стандард“ или „на стандарду“	205—211.
9) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	211—217.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1967.

*Наш језик н. с., књ. XVI, св. 3, Београд 1967.
VI међународни конгрес слависта, Праг 7 — 13. VIII 1968.*

**ПОКУШАЈ СТРУКТУРНОГ ПОРЕЂЕЊА
СРПСКОХРВАТСКОГ И РУСКОГ ЈЕЗИКА
СА НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА АУТОМАТСКЕ (ТИПСКЕ)
ГРЕШКЕ СРБА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ**

При контакту двају блиско сродних језика лако се стандардизују извесне неправилне језичке формације. Њихово стварање је колективна појава у одређеној говорној средини. Могло би се рећи да резултати оваквих сукоба структурних значења туђих језичких елемената са матерњим допуњују представу о структурним разликама између два језика која се добија применом метода поређења. Висока фреквенција, снага са којом се поједине овакве формације аутоматски намећу — сведочи о нарочитом њиховом значају за карактеристику матерњег језика. Проучавање ове појаве може послужити и за познавање самог механизма рада језичког апарата.

Међу грешкама које Срби чине у руском језику највишу фреквенцију показују неправилности везане за употребу помоћног глагола у негацији.¹ Оне потврђују општи утисак динамичности, непосредности, једноставности и конкретности као типолошких одлика српскохрватске (сх.) језичке структуре у поређењу са руском. Сх. језик директније, одређеније и краће исказује мисао.

У чему се изражавају ове особине сх. језика насупрот руском?

Губљење презентатских облика помоћног глагола показује невербалност руског књижевног језика. Његова тежња ка индиректном, сложенијем начину изражавања испољава се у преношењу тежишта потврде или одрицања са саме ре-

¹ Видети даље.

ченице на речце *да* и *нет*. У сх., међутим, понавља се скраћени садржај питања са потврним или одречним обликом помоћног глагола, а речце *да* односно *јесте* и *не* у оваквој употреби јављају се ређе и служе само за појачавање потврде или негације. У непосредном реаговању на постављено питање или кад се нешто негира, при служењу руским језиком, динамичност сх. конструкције тражи израз у руским материјалним језичким средствима и налази га у томе што се руској речи *нет* даје нова функција. *Нет* се употребљава уместо негације *није* према сх. моделу. Нпр., *Нет собака* — „Није пас” (уместо *Нет, не собака*). Сх. интонација која се саопштава овом изразу убедљиво сведочи да је руским материјалним елементима остварен сх. модел са одликама његових структурних односа. За руску речцу *не* (*Нет, не собака*) нема места у моделу од два члана („Није пас”). Примери употребе речи *нет* у функцији „није”: *Нет „ученик”* — пионер! (сх. Није „ученик” — пионер!, р. Не „ученик”, — пионер!); *Кто нет сегодня на уроке?* (сх. Ко није данас на часу?, р. Кого нет сегодня на уроке?); *Нет правильно ударение* (сх. Није правилан нагласак, р. Неправильное ударение односно Ударение неправильное); *Только нет моряков, а других солдат* (сх. Само нису морнари, већ, други војници, р. Только не моряки, а другие солдаты); *Нет „ти”, а ты* (сх. Није „ти”, већ ты, р. Не „ти”, а ты).

Из истих разлога на питање *Ты был в кино?* обично се чује одговор: *Я не был в кино*, — без речца *да* и *нет*, према сх. моделима „Био сам” или „Нисам био” односно „Нисам” — са ослањањем на облик руског питања.

Чак и при употреби речце *не*, динамика сх. конструкције долази до израза у нарочитој узлазној интонацији ове речце, тако да руска реченица добија интонациону структуру сх. израза. Нпр., *Это нѐ / моя бабушка* (сх. То није моја бака); *Нѐ / тень* (сх. Није сенка); *Нѐ / пришел* (сх. Није дошао); *Нѐ / хуже других* (сх. Није гори од других) итд. Интонација надокнађује одсуство помоћног глагола.

Тежња ка непосредности и динамичности израза у сх. претвара руску делимично одречну реченицу у одречну: *Ты не написала правильно* уместо *Ты написала неправильно*;

Это не поняли все уместо *Это не все поняли*; *Не употребляется всегда* уместо *Невсегда употребляется* односно — *Употребляется не всегда* (сх. Не употребљава се увек).

У руском језику делимично одрицање уместо одречне конструкције долази до израза и у широкој употреби придева спојених са речцом *не*. Они се граде према извесним законитостима везаним за семантику придева.²

Више пута руском придеву са негацијом у сх. одговара придев који значи супротну (поларну) особину (нпр. Все это недавнее прошлое, сх. Све је то скорашња прошлост и сл.) или руској потврдној реченици са одречним придевом одговара у сх. реченица са негацијом: *Он нехороший* — сх. Он није добар (Није добар); *Он некрасивый* — сх. Није леп; *Он незлой* — сх. Није зао; *Он был нехорошим* — сх. Није био добар; *Удар был/будет несильным* — Ударац није био / неће бити јак и сл.

У упитној конструкцији одлике сх. структуре испољавају се у обележавању посебним речима динамике и модалности питања. Модалност као израз става говорног лица према садржају исказа тесно је везана са динамичношћу и непосредношћу. У сх. упитној конструкцији модална речца *да* са речцом *ли* и помоћним глаголом или само одговарајући облик помоћног глагола са речцом *ли* долазе на почетак реченице: „Да ли је дошао?“, „Је ли дошао?“, „Да ли си донео?“, „Јеси ли донео?“, „Да ли смо рекли“, „Јесмо ли рекли?“ итд. У питању које се односи на будуће време на првом месту је пуни облик модалног глагола *хтети* помоћу којег се гради будуће време: „Хоће ли доћи?“, „Хоћеш ли ми дати свеску?“, „Хоћеш ли ми рећи?“. У реченицама овог типа се модално значење глагола *хтети* и његово чисто морфолошко (обличко) значење додирују, док у реченицама типа: „Хоће ли бити лепо време?“, „Хоће ли падати киша?“, „Хоћемо ли задоцнити?“ и сл. долази до израза његово абличко значење споне.³ При изражавању на руском језику ово

² Н. Радошевић, Руски књижевни језик. 2. издање. 1966, стр. 61 и 73.

³ Упоредити М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, изд. Научно дело, Београд, 1964, стр. 362.

— да жртвују себе); И потому тебја скучно (сх. И зато је теби досадно) и сл. Аудитивне асоцијације са матерњим језиком ремеће правилност руске заменичке промене, а снажна тежња ка систематизацији језичких облика преуређује овај систем по сасвим новом моделу. Број говорних јединица (речи или слогова) одговарајућег израза утиче и овде као и у грешкама типа *Нет собака*.

„Вербалност” сх. језика, широка употреба краћег придевског облика, не само предикативна већ и атрибутивна употреба везника *да*, ред речи у реченици са напоредним стаљањем њених делова тесно везаних по смислу, скраћивање и упрошћавање израза односно синтагми у називима појмова и у насловима, поред гласовних контракција, потврђују тежњу ка динамичности, непосредности и једноставности израза као структурну одлику сх. изражајних средстава.

Динамичност сх. језика се испољава употребом видљивог знака — речи. Руски тежи посреднијем начину обележавања (употреба *да* и *нет* код потврде и одрицања, одсуство облика садашњег времена помоћног глагола (нулевај свјазка), питање без упитне речце, делимично одречна реченица, трпне конструкције и др.). Али је сасвим друкчији однос између фоничких облика руског и сх. језика.

Тежња ка једноставности, прозирности, могло би се рећи, понекад, ка релативној семантичкој празнини карактеристична је за фонички облик сх. речи. Међутим, сложеност руског начина изражавања испољава се и у семантичкој структури фоничког облика.

Семантичка структура сх. фоничког облика тежи уопштавању функције језичког знака, исказујући његово окационално значење често само употребом речи у реченици. Насупрот томе у руском књижевном језику запажа се рационалније искоришћавање фоничког склопа језичког знака као изражајног средства. Руски језик самим обликом речи, самом комбинацијом фонема у морфемама исказује стилске преливе, осећајни тон, модалну обојеност која прати значење речи, док је сх. језику таква сложеност израза туђа. Ова је разлика директно повезана и са судбином туђинских елемената у једном и у другом језику. Руски језик их широко

прима и као такве прикључује постојећим системима, компликујући и богатећи семантичку структуру својих изражајних средстава, док сх. језик тежи да прилагоди туђе елементе структуре домаћих речи.

Велика разлика у семантичкој структури фоничког облика руског и сх. језика врло се јасно огледа у личним именима. Руски језик чува сложену структуру по свом звучању необичних грчких и латинских имена. У сх. језику је, пре свега, већина тих имена преведена на сх., али и у таквом одомаћеном облику сх. језик тежи да их скрати и упрости им фоничку структуру. Имена Миле, Чеда, Аца, Пера, Стака, Вука, Наста уместо Миливоје, Чедомир, Александар, Петар, Стамена, Вукосава, Анастасија односно Настасија и сл. обична су у српској средини.

У руском језику лично име, одражавајући став говорних лица која се носиоцу имена обраћају, мења свој облик у току живота носиоца, док у сх. било кад скраћено име обично потисне пуно и остане човеку до краја живота. Дешава се да надимак добивен у детињству (Беба, Буца, Цаца, Буцко и сл.) сасвим потисне пуно име или се чак деминутив даје новорођенчету као пуно име (Бока, Драшко, Миленко, Катица, Јулкица, Анкица и сл.). У тренутку кад се име даје, оно је код Срба и Хрвата, исто као и код Руса, носилац осећања и ставова оних који га бирају. Али у даљој историји својој путевима руског и сх. имена се потпуно разилазе. Док руско име чува своју модалну обојеност и постаје за носиоца током времена непрекидно, сх. у току живота ову модалну обојеност губи. Основни осећајни тон у семантичкој структури сх. имена добија нову боју као резултат његове употребе. Условност значења сх. имена, зависност семантичког садржаја фоничког облика речи од њене употребе потврђује и употреба облика вокатива уместо номинатива у неким крајевима [Маре, Стане и сл.].

Помоћу интерсистемских опозиција, за које су везана обележја сасвим различитих структура, руски језик самим склопом своје форме исказује разлику у стилу, гласовним формалним обележјима маркира значења речи добивена у реченици. Томе служи како опозициони однос одлика руске

и црквенословенске фонетике, тако и опозициони однос одлика фонемске структуре руског и западноевропских језика. Коетзистенција различитих фонолошких система је карактеристична за фонички облик руског књижевног језика на супрот сх., који стране фонеме, уколико их прима (нпр. турску фонему *ц*), укључује у своје постојеће системе.

Мењајући изговор страних речи у природном процесу прилагођавања њихове артикулације одликама артикулационе базе матерњег језика, Руси задржавају извесне одлике њихове фонолошке структуре — противстављајући их структури домаћих речи, нпр., тврди сугласних испред *e*, нарочити изговор француског *и*, гласови *h* и *l*, непроменљивост извесних именица страног порекла и чување места страног акцента, док Срби, посрбљујући туђи фонички облик, не праве разлику у изговору домаћих и страних речи. Задржавање извесних одлика туђих фонема као и чување места акцента налази ослонац у структури руског фонолошког система, док у сх. таквог ослонца нема.

Чување одлика стране фонолошке структуре одговара хетерогеном карактеру руског књижевног језика, који је условљен самим његовим постанком у споју народне источнословенске и књишке јужнословенске језичке грађе. Насупрот томе, сем опште, тако рећи, примарне хетерогености својствене сваком језику као таквом, сх. књижевни језик је хомоген по својој структури. Реформа Вука Караџића је пружила сх. књижевном језику целовитост, узевши као основу један одређен народни дијалект.

Из тесног контакта с народним дијалектом природно проистиче водећа улога фонетског принципа у фоничком облику сх. књижевног језика. Превага фонетског принципа проистиче из слободног развитка народних дијалеката, ограничености њихових изражајних функција и искључиве упућености на орални облик коришћења језика. Пuteви развитка руског књижевног језика били су друкчији; у фоничком облику руског језика преовлађује семантички принцип, осећање морфеме у њему је развијено много јаче неголи у сх.

Улога антропофоничког фактора при формирању структуре гласовних ланаца наводи на мисао да је тежња ка упро-

шћавању сугласничких и самогласничких група које се стварају у току језичког развјатка — општа за све човечанство⁴, она постоји и у руском као и у сх. језику. Разлика у структури гласовних ланаца потиче отуда што је сваки књижевни језик, због разнородних лингвистичких и ванлингвистичких фактора, у различитој мери кадар да се супротстави тој природној тежњи и што су носиоци језика у различитој мери приправни да то чине. Нагомилавање сугласника у фонетским целинама и слобода сугласничких комбинација, који су својствени руском књижевном језику, имају дубоку узрочну везу са његовим постанком; за њега је карактеристична неприродна књишкост, која га је одвајала од народног. Тесна веза са црквом и сложени психолошки моменти који из тога проистичу пружили су подлогу за ову особину руске изговорне норме. Поред упрошћених варијаната које се јављају у некњижевном изговору⁵, за изговор незгодне сугласничке групе у руском језику постоје, функционишу и схватају се као чињеница која се жоже примити, док се у сх. језику такве сугласничке групе, упрошћене и измењене, прилагођавају његовом гласовном систему. Супротстављање природној тежњи ка равнотежи самогласника и сугласника потпонамажу и саме структурне одлике руског језика. Само кретање мелодије руске односно сх. реченице због разлике у природи акцента проузрокује различиту структуру слога, а у вези с тим и различиту расподелу информације у границама речи — равномернију у сх. језику а везану за сугласнике и наглашен слог у руском.

Сх. језик је природнији, ближи општим, универзалним тенденцијама које проистичу непосредно из психофизиолошких услова рада говорних апарата. У њему је у складу с тим фонетски принцип водећи. Структура гласовних ланаца

⁴ Упоредити В. В. Шеворошкин, О структуре звуковых цепей. Проблеми структурной лингвистики, изд. АН СССР, 1963, стр. 167, 174, 179; Тадеуш Милевский, Предпосылки типологического языкознания. Исследования по структурной типологии, изд. АН СССР, Москва, 1963, стр. 15; Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, стр. 236 и 253.

⁵ Упоредити В. В. Шеворошкин, *op. cit.*, стр. 178—179.

— снажно тежи за њега идеалној вези CV. Ову тежњу илуструју и грешке које Срби чине у руском језику на границама речи. Руске фонетске целине Срби, понекад, интерпретирају према фонетским принципима, не обзирајући се на границе речи и на значење морфема. Тако, једном рецитатору никако није полазило за руком да изговори правилно фразу „Разве это молодость?” Између ненаглашеног *e* у „Разве” и *э* у „это” неизоставно се јављало *ј*, према структурним правилима сх. речи: ра/зв'а |јé/ш'а мб/л'а |д'а с'т'?. Подела на слокове вршила се према принципу CV: је/го. Други је рецитатор Блоков стих „Мне љзбы серые твои.” изговарао: мн'а ~ љзбыэс'р'а тв'а и . . .; говорни органи су се унапред припремали за тешки прелаз са меког слога на тврди, са и'а на *ы*, без обзира на семантичку улогу корена „изб-”, на који пада логички акценат.

Остварење семантичког принципа у фоничком облику руског језика олакшавају слобода веза самогласника и сугласника, својствена структури руских гласовних ланаца, однос „ваздушних пролаза” према саставу сегмената који не чине слог и артикулационе навике према којима се гласови повезују у одређеним фазама своје артикулације образујући „динамички стереотип” речи.⁶

Судар између „динамичког стереотипа” речи и реченица руског и сх. језика доводи до нарочитих појава интерференције у којима долазе до израза типолошке разлике њихових структура. Матерњи сх. језик тежи да наметне своје моделе, односно да изрази материјалним знаком структурна значења која не налазе еквиваленте у структури руског израза. У исто време напори ради прелажења на нов код рађају тенденцију ка реализацији типских одлика руских језичких система, тако да, поред остварења сх. модела руским материјалним језичким средствима, долази и до контаминације сх. и руских модела. Ове грешке називам „аутоматским” због тога што снага са којом се јављају говори о њиховој повеза-

⁶ Г. П. Торсуев, Вопросы фонетической структуры слова, изд. АН СССР, Москва — Ленинград, 1962, стр. 6, 145—146. Упоредити Н. А. Бернштейн, *op. cit.*, стр. 158.

ности са основним психофизиолошким процесима говорног акта и зато што су у нашој говорној средини потенцијално заједничке многима, понеке чак свима.⁷ Саме по себи оне нису нимало једноставне и често се јављају као резултат веома сложених процеса при сукобу двеју структура. О нарочитим условима њихова јављања говори и њихов мали број. Дешава се да при остварењу сх. модела долазе до израза структурни односи руског фонолошког система, као резултат тежње да се оперише са њим. На једном испиту кандидаткиња је, несвесно, сх. име *Миле* упорно изговарала са тврдим руским *л* — „Милэ”. Сх. средње *л* било је остварено према односима руског фонолошког система, у којем се меком *л'* противставља руско тврдо *л*. Односи руског фонолошког система огледају се, вероватно, и у нарочитом умекшавању сугласника *ж, ш, џ*, пошто се ови сугласници погрешно сврставају у категорију руских меких сугласника. Комбиновани утицај сх. и руског фонолошког система се огледа и у претерано тврдом изговору сугласника испред *е* и *и* у страним речима. Према сх. моделу сугласник се у овим позицијама не умекшава, али се реализује на руски начин, тврђе од сх. сугласника, онако како се изговарају руски сугласници испред *ы* и *э*.

При контакту двају језика у школским условима падају у очи — с једне стране — оштрина са којом се врши акустичка анализа саставних елемената туђега говорног тока и с друге стране — неумешност која се показује при синтези елемената према новом моделу. Међутим, испољавајући неумешност и слабост при репродукцији туђега језичког модела, језички апарат, у исто време, и у насталој поремећености си-

⁷ У два одељења основне школе (28 + 26 ученика) реченицу „Рак није риба” сви су ученици у писменој вежби превели са *Рак нет рыба* (100%); „мене уместо *меня* употребљено је у 28 случајева 23 пута (82,1%). Студенти ВПШ на почетку студија превели су *није* са „нет” у 122 случаја 62 пута (50,8%); „если” на почетку упитне реченице употребљено је у 140 случајева 64 пута (45,7%); „мене” уместо *меня* у 88 случајева — 38 пута (43,2%); „этие” и сл. у 70 случајева 36 пута (51,4%). У 630 случајева на ВПШ укупно било је 310 типских грешака (49,2%).

стема са великом еластичношћу налази начина да пренесе информацију, стварајући изражајна средства од онога „што дохвати“, у покрету (на ходу). Ова „сналажљива еластичност“ у потпуности одговара тумачењу механизма можданих процеса у савременој физиологији.⁸ Флуидност ових процеса у току развијања способности ка извесној акцији, која се доцније стабилизује, представља њихову битну одлику.⁹ Судар двају система не значи само рушење; њиме се у исто време зачиње и стваралачки процес. При прелазу на нов код, фактор „уобичајености“ језичког знака, који иначе кочи језичко стварање, губи своју нормалну функцију и почиње да дела у новом правцу, брзо стабилизујући резултате компромиса из сукоба двеју структура. У контакту блиско сродних језика овакав компромис се убрзо прећутно озаконљује, лако добија „право грађанства“, јер је функционално јачи од правилног израза; он свима годи, јер је у складу са језичким понашањем колектива.

Анализа језичких појава у контакту руског и сх. језика при њиховом типолошком поређењу даје општи утисак дубоке узрочне повезаности главних особина које сачињавају одлике једног језика. Природан развитак и формирање књижевног језика показује се као законити резултат сложеног комплекса узајамно условљених лингвистичких и ванлингвистичких фактора. Уобличавање супстанце израза врши се према општим, строго одређеним структурним законима.

Др Наталија Радошевић

Београд

⁸ Упоредити Н. А. Бернштейн, *Очередные проблемы физиологии активности. Проблемы кибернетики*, 6. Москва, 1961, стр. 135 и 155.

⁹ Упоредити Н. А. Бернштейн, *op. cit.* стр. 149.